

MODELAREA CONCEPTUALĂ A SOCIETĂȚII VIITORULUI ÎN SCRIERI ALE LUI MIHAI DRĂGĂNESCU

Laura PANĂ¹

lapana25@gmail.com

ABSTRACT. The article is the second part of the work "From the scientific and philosophical study of conscience to the concept of the consciousness society" which was conceived as a synthetic and, at the same time, analytic presentation of the philosophical side of the complex system coined by the Romanian author who also was the founder of some new scientific and technological disciplines. Maybe more important from this philosophical perspective is that Mihai Drăgănescu was a co-initiator of the integrative science, a co-promoter of the structural-phenomenological approach of the physical, mental and social world, and in my opinion the creator of a complete ontological conception: ontology of nature, social ontology, ontology of consciousness, and even ontology of spirit. The first part of the study was dedicated to the "Philosophy and Science of Consciousness turned into Conscience Engineering in the work of Mihai Drăgănescu" and was published in the previous issue of the journal. This second part contains a review of the author's analysis of conditions that make possible a society of consciousness and a description of the way in which the science of conscience together with the philosophy of spirit are projected into a model of the future society. The conceptual model of the consciousness society is then described, as the finality of the physical and biotic, material and spiritual, as well as natural and artificial evolution of the fundamental consciousness of the universe. The third part of the whole study aims to explain and develop some ideas concerning a theory of the perfect universe and to explore the main features of the future society.

KEYWORDS: science of conscience and philosophy of spirit, fundamental consciousness of the universe, conceptual model of the society of consciousness.

¹ Conf. univ. dr., membru titular al Diviziei de Logică, Metodologie și Filosofia Științei și Tehnicii a Comitetului Român de Istoria și Filosofia Științei al Academiei Române.

În structura sistemului de idei creat și pus în circulație de profesorul Drăgănescu figurează și filosofia socială, în câteva dintre domeniile sale cele mai actuale, cum sunt cercetarea societății informației, a societății cunoașterii și a societății conștiinței.

Creația lui Mihai Drăgănescu include o filosofie a naturii, o filosofie socială și o filosofie a conștiinței, aleasă ca fundament al primelor două. Sistemul de gândire drăgănescian alcătuiește o concepție ontologică completă.

În varianta finală a operei lui Mihai Drăgănescu, conștiința este considerată ca fiind una dintre cele trei elemente primordiale ale existenței. Ea reprezintă, în același timp, temeiul pentru înțelegerea principiului structural-fenomenologic care permite atât generarea efectivă, cât și desfășurarea următoarelor niveluri ale existenței.

Deoarece conștiința este considerată atât fundamentul și sursa efectivă a apariției, cât și vectorul devenirii orientate a întregii existențe, ea nu reprezintă numai o formă specific umană a existenței. Însăși evoluția acesteia din urmă se produce prin și pentru îndeplinirea scopului final al devenirii conștiinței fundamentale a existenței.

Expresia realizării sensului existenței, încorporat în conștiința fundamentală a existenței și realizat prin evoluție socială (dirijată sau nu de conștiință) este, în viziunea lui Mihai Drăgănescu, societatea conștiinței.

Analiza științifică a condițiilor posibilității societății conștiinței

Modelul ontologic al continuității nivelurilor existenței și al integrării explicațiilor sale fizico-matematice, biopsihice și socio-tehnice este ilustrat și prin rezultatele generalizărilor sale care au ca obiect cunoștințele științifice obținute în studiul activității integratoare a creierului, în evidențierea planului integrator psihologic și în caracterizarea spiritului uman ca activitate mentală integratoare, toate acestea în spiritul științei fundamentate împreună cu Menas Kafatos².

Cu prilejul prezentării propriului model integrativ al ansamblului de structuri, funcții și procese cognitive, reflexive și creative ale psihicului, am creionat istoricul și perspectivele modului integrativ de valorificare a rezultatelor cunoașterii din domeniu³. Se poate discuta,

² Drăgănescu, M. & Kafatos, M., „Generalized Foundational Principles in the Philosophy of Science”, în Amoroso, R.L. et al. (eds.), *Science and the Primacy of Consciousness*, Orinda, The Noetic Press, 2000, pp. 86–98.

³ Laura Pană, „Un model integrativ al psihicului, cogniției, conștiinței și creației”, în *Noema*, 7 (1), 2008, pp. 120–137.

în continuare, dacă acest demers reprezintă un studiu meta-teoretic sau unul meta-metodologic și dacă mai valoroase sunt înnoirile metodologice sau cele teoretice în faza actuală a cercetării științifice.

O mare și importantă parte a cercetărilor privitoare la creier, minte și conștiință ale academicianului Drăgănescu privește aspectele tehnice ale obținerii și folosirii unor structuri, procese și medii artificiale cu calități și funcții asemănătoare conștiinței naturale. Subliniem însă că aici, ca și în ansamblul operei sale, este vorba nu numai de studierea și modelarea conștiinței umane; ci de conștiință ca proprietate universală a existenței.

Mihai Drăgănescu s-a situat nu doar *in medias res*, ci chiar în avangarda cercetărilor, nu numai din domeniul tehnologiei informatice, ci chiar al întregii științe, fiind preocupat inclusiv de cele mai noi descoperiri ale științelor vieții, ca și de folosirea rezultatelor nanotehnologiei⁴.

Este important de menționat că profesorul însuși realizează, în mod explicit, o viziune integratoare chiar mai amplă, punând în legătură directă creierul cu materia profundă, ambele caracterizate prin continuitate⁵. Chiar mai concret, el afirmă, în același loc, că „există un principiu profund al continuului”, care își produce efectele deplin la acest nivel profund, dar care ajunge să se manifeste prin procese discrete încă la nivelul substanței, iar apoi și la cel al particulelor elementare.

Studierea creierului-mașină, cu mijloace fizice, biotice, ca și transpunerea acestor cunoștințe în formule matematice care ar putea explica și ar putea permite schimbarea configurațiilor sistemului nervos pentru a transforma sau pentru a produce stări mentale, ar putea fi stadii preliminare pentru cunoașterea și generarea conștiinței pe cale tehnică, spune Mihai Drăgănescu.

Activitatea integratoare a creierului poate fi potențată prin planul integrator psihic, care oferă calea pentru activarea unor capacități ale conștiinței, prin transferul informației psihice continue din câmpul mental în câmpul stărilor-mașină discrete⁶ și apoi din nou în câmpul complex al conștiinței, având în vedere însă și inconștientul, ca și

⁴ Vezi, pentru acest domeniu, Drăgănescu, M., Neural Engineering and Nanoelectronics Facing Artificial Consciousness, *The Romanian Bioengineering Conference INGIMED II*, Bucharest, Dec. 13, 2001, E-Preprint, MSReader Format, Romanian Federation of Bioengineering.

⁵ Mihai Drăgănescu, „Profunzimile lumii materiale”, în Drăgănescu, M., *Inelul lumii materiale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 42.

⁶ *Ibidem*, p. 120.

subconștientul, ca niveluri precedente ale psihicului, deja aproape complet descrise de psihologi, mai bine poate decât conștientul, deocamdată mai sugestiv surprins de artiști, cu mijloacele metaforelor vizuale, auditive sau literare.

Spiritul uman însuși este conceput de Mihai Drăgănescu ca activitate mentală integratoare, dar calea până la afirmarea acestui adevăr începe tot în lucrarea *Profunzimea lumii materiale*, unde autorul susține că accesarea informației fenomenologice din materia profundă ar putea explica geneza multor procese fizice din univers, începând cu particulele elementare și până la fenomenele mentale, creative și spirituale⁷, și ne-ar permite să înțelegem aproape tot ce se întâmplă în univers.

Realizând o sinteză a construcției sale de ontologie a naturii și de ontologie a societății, Mihai Drăgănescu propune și o schiță de ontologie a spiritului, descriind, pe scurt, structura vieții spirituale⁸. Această descriere este întemeiată pe o analiză a relației corp – minte – spirit și este inspirată de eruditele scrieri ale unor teologi iluștri, începând cu Toma d'Aquino și încheind cu reprezentanți ai teologiei românești contemporane.

Sunt distinse, în această schiță, două domenii ale vieții spirituale, și anume, o parte meditativă și o parte activă, care constituie, în ultima sa viziune, coloanele principale ale gândului care se îndreaptă către existența ca totalitate și către ceea ce este mai profund în existență.

Partea meditativă a vieții spirituale este bazată, în viziunea autorului, pe sentimentul cosmic și pe sentimentul divin – ambele topite, am spune, la „tensiunea filosofică” specifică propriei creații, într-un aliaj din care rezultă ceva superior, spiritualitatea. Partea activă a vieții spirituale este cea care are putere de influențare directă a comportamentelor omului în lume și se exprimă prin acțiuni „în societate sub influența reunirii sentimentului cosmic și a sentimentului divin într-o unitate”.

Menționăm că, pentru receptarea, înțelegerea și evaluarea tuturor semnificațiilor profunde ale considerațiilor făcute de profesorul Drăgănescu de-a lungul scrierilor sale și în special în această carte, ar putea fi nevoie de un întreg excurs teoretic⁹ pe tema structurii cunoașterii, conștiinței și culturii în plan individual și social.

⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁸ Mihai Drăgănescu, *Societatea Conștiinței*, Institutul de Cercetări pentru Inteligența Artificială al Academiei Române, București, 2007, p. 143.

⁹ Laura Pană, „Mileniul III – mileniul culturii filosofice?”, în Boboc, Al. și Mariș, N. I. (coordonatori), *Studii de Istorie a filosofiei universale*, Vol. XVIII, pp. 409–421, București, Editura Academiei Române, 2010.

Ca om de știință și filosof, Mihai Drăgănescu se preocupă în primul rând de întemeierea teoretică a considerațiilor sale direct privitoare la realitatea prezentă și la cea previzibilă. Astfel, chiar din primele pagini ale cărții sale¹⁰, ca și într-o schemă explicativă introdusă pentru mai multă claritate, el evidențiază principalii factori pe care îi consideră determinanți pentru evoluția socială, și anume, știința și tehnologia, pe de o parte, și spiritualitatea, pe de altă parte.

Din această schemă, autorul nu omite factorii biologici și, cu atât mai puțin, rezultate actuale ale creației tehnice, succesiunea noilor agenți inteligenți, eventual și conștienți, care se vor alătura factorului uman. El precizează, în mod expres, în același loc că, „în esență, societatea este o rețea de rețele de agenți umani și artificiali”.

Între factorii importanți ai vieții spirituale, dar și ai evoluției sociale, Mihai Drăgănescu evidențiază rolul moralității. În viziunea sa, moralitatea proprie omului de spirit depășește formele istorice de moralitate, fiind expresia „întregului complex al unei vieți spirituale depline”¹¹.

Prin deteriorarea sau absența acestui aspect al vieții spirituale, se produce decăderea întregii vieți spirituale, constată autorul, și se profilează chiar pericolul autodistrugerii civilizației umane. Societatea cunoașterii, care se conturează și ea la începutul secolului XXI, apare ca speranță, în acest context, crucial nu numai pentru umanitate, ci și pentru „viitorul conștiinței pe pământ și în univers”.

Avem aici și prilejul de a aduce noi lămuriri privind statutul, forța și rolul Conștiinței Fundamentale în ansamblul existenței și în ființarea umană, putând fi adusă, astfel, și o clarificare a poziției și funcției omului în raport cu acest dat fundamental al existenței, iată, pus, el însuși, sub semnul întrebării, în condițiile afectării spiritualității din vremea noastră.

Spiritualitatea omului este o relație a omului cu natura existenței, și prin urmare, și cu Conștiința Fundamentală a existenței, cu cosmosul înțeles ca totalitate a existenței (universuri și existența profundă)¹².

Conștiința Fundamentală este atemporală, dar ea are nevoie, în diverși timpi, de inteligență și acțiune. Omul, capabil de aceste două atitudini, poate obține unele succese în abordarea ei teoretică, prin activitatea științifică, dar în practică, metodele acesteia ar putea să

¹⁰ Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 20.

¹¹ *Ibidem*, p. 145.

¹² *Ibidem*, p. 70.

lase loc modurilor individuale de înțelegere și de experimentare ale acestei componente fundamentale a existenței.

Tocmai de aceea, profesorul Drăgănescu este preocupat de organizarea vieții spirituale, începând cu cadrul ei de desfășurare și continuând cu mijloacele orientării sale, la nivel social, către obiectivele societății conștiinței.

Această societate va fi caracterizată, și ea de o varietate de forme de spiritualitate, dar marile principii teoretice ale spiritualității¹³ trebuie să rămână.

De aceea, spiritualitatea se studiază, se învață, se organizează și se acționează în lumina ei¹⁴. Pe de o parte, prin studiu, cercetare și inovare, avem și putem dezvolta o relație cu existența în totalitatea ei – relație exprimată însă și prin sentimentul cosmic – și, pe de altă parte, în viziunea sa, fiecare individ poate avea o relație personală nu numai cu alte conștiințe din universurile posibile, ci și cu Conștiința Fundamentală a Existenței.

Mihai Drăgănescu își pune întrebarea dacă cele două căi de organizare a vieții spirituale ar putea fi reunite într-o sinteză generală și durabilă, în societatea conștiinței, care va urma, în opinia sa, societății cunoașterii.

Răspunsul său este că, deși spiritualitatea este o resursă socială importantă, nu orice fel de spiritualitate poate duce societatea către o stare de autentică civilizație, asigurând atât supraviețuirea omenirii, cât și a conștiinței. Astfel, până la constituirea spiritualității depline, societatea conștiinței ar putea deveni doar deschizătoare a unei ample noi perioade în evoluția omenirii, cu mai multe stadii, numită un eon al conștiinței.

Evocând principiul libertății spirituale, Mihai Drăgănescu vorbește despre două grade de spiritualitate, spiritualitate deplină și spiritualitate nedeplină sau parțială¹⁵. Ca exemple de spiritualitate parțială¹⁶ ar putea fi date spiritualitatea științifică și cea filosofică. În legătură cu aceasta din urmă, Mihai Drăgănescu face o apreciere chiar mai specifică, și anume că nu orice filosofie poate fi suportul unei spiritualități filosofice.

Abordarea autorului poate fi comparată cu o privire demiurgică, de încercare de univers spiritual.

¹³ *Ibidem*, p. 143, 145–146.

¹⁴ *Ibidem*, p. 147.

¹⁵ *Ibidem*, p. 146.

¹⁶ *Ibidem*, p. 146–150.

Știința conștiinței și Filosofia spiritului, proiectate în „Societatea conștiinței”

Toate societățile anterioare Societății Conștiinței sunt societăți ale pre-civilizației, „deoarece numai o societate a conștiinței va fi o societate a civilizației depline”¹⁷, consideră Mihai Drăgănescu.

Lungul drum al cercetării până la constituirea deplină a unei științe a conștiinței este evocat, sintetic, sub formă de modele pentru știința minții și conștiinței¹⁸. Miezul acestor modele este urmărirea de către conștiință a adevărului și a binelui realizate, oricât de limitat, de momentele de conștiință.

Plecând de la definirea civilizației prin calitatea relațiilor sociale în raport cu un set de criterii umaniste și etice, autorul formulează ideea conform căreia „componenta de civilizație a societății este de alt ordin decât aceea a sistemului social și chiar a gradului de cultură, inclusiv de știință”¹⁹.

Ca exemplificare, Mihai Drăgănescu folosește o societate primitivă descoperită în zilele noastre, în care binele se manifestă în forma sa pură, ca expresii ale conștiinței de grup dominând eticul și esteticul, amalgamate (pentru bine și frumos existând un singur termen), fără prezența religiei. Formele de organizare, la rândul lor, lipsite de componenta politică, sunt eficiente, pentru că această societate pare a fi fericită.

Afirmând că civilizația asigură inclusiv „echilibrul afectiv al omului cu societatea... dar în același timp comportă o... aspirație a societății și omului către o viață spirituală superioară”²⁰, Mihai Drăgănescu propune și o viziune a societății ca întreg: aceasta este un sistem²¹, structurat pe patru niveluri (modul de producție, modul de viață spirituală, modul de conducere al societății, modul de inovare²²).

În același context, autorul discută relațiile dintre subsistemele societății mondiale și se disociază de opiniile cercetătorilor care consideră că aceste subsisteme ar trebui studiate ca unități relativ autonome sau chiar independente, prin minimizarea interacțiunilor dintre ele, pentru a asigura eficiența unor sisteme complexe de comandă.

¹⁷ *Ibidem*, p. 210.

¹⁸ *Ibidem*, p. 13.

¹⁹ Mihai Drăgănescu, *Sistem și civilizație*, București, Editura Politică, 1976, p. 467.

²⁰ *Ibidem*, p. 479–480.

²¹ *Ibidem*, p. 478.

²² *Ibidem*, p. 437.

Ocupându-se, în mod expres, într-unul dintre paragrafele cărții sale de „Sensurile civilizației”, profesorul Drăgănescu propune și câteva modele previzionale ale structurii societății mondiale, considerând însă că structura sistemului mondial poate fi concepută sau poate rezulta sub forma unuia dintre aceste modele sau în cu totul alt mod²³.

El consideră că a) sistemul mondial poate să nu aibă ca subsisteme societăți; b) ansamblul se poate reduce la un număr mic de subsisteme; c) poate exista un număr mare de subsisteme inegale ca mărime și d) sistemul va putea fi alcătuit dintr-un număr mare de subsisteme egale.

În această optică, el prezintă unele exigențe ale echilibrului ecologic în condițiile creșterii economice și demografice²⁴ și ne propune să gândim în perspectiva unui „echilibru dinamic științific și umanist”, înfățișându-ne și viitorul ca un multivers, și anume, ca putând fi *viitorul absolut*, *viitorul filosofic* și *viitorul omenirii*. Dar acestea sunt în condiții reale de spațiu și timp, iar această realitate reclamă discutarea problemelor *viitorului economic*²⁵. Aceste probleme se reduc la dezvoltarea economică armonioasă în raport cu ecologia speciilor vii, în raport cu mediul înconjurător.

Observăm însă, dincolo de continuitatea impresionantă a preocupărilor savantului și gânditorului social, și o evoluție în timp a modului său de abordare a problemelor. Dacă în lucrarea amintită, tratarea corelațiilor dintre știință și societate, dintre știință în general și știința conducerii, ca și pledoaria pentru ca însăși etapa producției să devină obiect al unei științe dedicate – „știința producției” –, indică o abordare maximal optimistă, în ultima parte a operei sale, ca urmare a unei receptări acut dureroase a unei realități neașteptat de ostile realizării proiectelor împărtășite sau propuse în trecut, dar proprii comunității științifice și tehnice în toate vremurile, viziunea sa devine prudentă, nu neapărat pesimistă.

Putem spune că, în cadrul ultimelor sale lucrări, se constată o coexistență sau chiar o confruntare, uneori dramatică, în conștiința sa filosofică, între optimismul profesional și pesimismul social.

Optimismul său rezultă, în principal, din urmărirea rezultatelor actuale și promise prin dezvoltarea științei și tehnologiei informației și poate fi ilustrat, de pildă, prin prezentarea vectorilor societății conștiinței, care este populată, în mare măsură, de entități artificiale

²³ *Ibidem*, p. 201–202.

²⁴ *Ibidem*, p. 204.

²⁵ *Ibidem*, p. 281.

inteligente, unele chiar conștiente, cărora li se conferă, în viziunea sa, chiar capacități sporite, pentru realizarea unei societăți conștiente. Astfel, Mihai Drăgănescu alătură vectorilor specifici societății cunoașterii, noi vectori, ca tehnologiile conștiinței artificiale și cele ale biotehnologiei pentru transformarea speciei umane²⁶.

Pesimismul său se manifestă la fel de pregnant, însă este convertit în imperative atunci când avertizează ritos asupra riscurilor unui management contraproductiv și cheamă energic la respectarea exigențelor unei politici responsabile a cercetării științifice și tehnice, de pildă atunci când spune că „statul român nu poate să iasă din sistemul cercetării științifice”²⁷ fără importante consecințe pe termen lung.

După părerea noastră, Mihai Drăgănescu nu rămâne nehotărât între optimism și pesimism, iar atitudinea sa nu se dedublează, în funcție de subiecte teoretice, respectiv reflecții sociale, în cea mai recentă perioadă a creației sale. Însuși faptul că el păstrează, chiar ca titlu, pentru cartea sa de sinteză ontologică, conceptul de Societatea Conștiinței, exprimă credința sa, dincolo de speranțe și îndoieli, în posibilitatea teoretică și realizabilitatea practică a unei astfel de societăți, într-un viitor previzibil.

Soluția confruntării dintre aceste stări sociale și spirituale, sugerată de Mihai Drăgănescu însuși, este cea a *generozității*. Generozitate nu a tuturor pentru o parte dintre noi, cei care cercetează și predau cunoștințe, pentru cei care le sistematizează sau le sintetizează și le interpretează, ori pentru cei care le diseminează, le relaționează și le introduc în rețelele și comunitățile de cunoaștere, ci o solidaritate mai largă, solidaritatea cu viitorul, cu ceea ce fiecare putem deveni pentru toți, prin cunoaștere științifică și filosofică, prin civilizație.

CONCEPTUL DE SOCIETATE A CONȘTIINȚEI

*Retrospectivă și prospectivă în analiza
conceptului de societate a conștiinței*

Mihai Drăgănescu evidențiază dificultățile studierii conceptului de societate a conștiinței, în comparație cu posibilitățile de cercetare a conceptelor de societate a informației și de societate a cunoașterii, încă din anul 2005, după cum arată în cartea sa²⁸ consacrată sintetizării fundamentelor filosofice construite și argumentelor științifice

²⁶ Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 53.

²⁷ Mihai Drăgănescu, *Noua cultură a secolului XXI*, București, Editura Semne, 2004, p. 24.

²⁸ Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 228.

adunate de-a lungul activității sale de creație, pentru dezvoltarea unei concepții ontologice complete, care include atât o ontologie a naturii, o ontologie a vieții sociale, cât și o ontologie a conștiinței.

Era informațională, considerată prima în succesiunea stadiilor de evoluție către societatea conștiinței, este nu numai anticipată și evaluată, ci amplu și meticolos descrisă de către Mihai Drăgănescu.

Considerăm ilustrativ pentru această masivă serie de scrieri ale sale, studiul deja citat, „Societatea informației și societatea cunoașterii”, care dă și titlul unui important volum colectiv²⁹ apărut sub egida Academiei Române.

Acest studiu a stat la baza elaborării celorlalte contribuții din volum, constituind fixarea cadrului conceptual, indicarea naturii acestui nou mod de organizare a vieții sociale, explicarea specificului său în evoluția istorică, analiza factorilor constitutivi (în special ai celor tehnici) și expunerea direcțiilor de evoluție ale societății cunoașterii.

Au fost prezentați vectorii tehnologici și vectorii funcționali ai societății cunoașterii, arătându-se că, pentru România, „devine esențială realizarea societății informaționale, dar în condițiile actuale ea trebuie să se desfășoare odată cu primele obiective ale societății cunoașterii”³⁰.

Este avută în vedere, chiar în același context, o viitoare societate a conștiinței, și chiar necesitatea unor explorări teoretice și a unor dezvoltări tehnologice pregătitoare ale acestei societăți, punându-se inclusiv problema finanțării unor astfel de cercetări.

Sunt formulate imperative concrete ale realizării concomitente a unor obiective ale celor două etape ale erei informaționale, se fac propuneri exprese în acest sens și sunt indicate chiar unele moduri de acțiune, integrate în mișcarea globală pentru o e-societate, dintre caracteristicile căreia autorul se referă, de pildă, la e-learning, e-governance sau la e-confidence.

Distingem chiar accente entuziaste în acest stadiu al cercetărilor sale privind pașii de urmat pe un astfel de parcurs: „Imediat trebuie

²⁹ Florin Gh. Filip (coordonator), *Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii: Concepte, soluții și strategii pentru România*, București, Editura Expert, 2001, volum realizat de Centrul pentru Cercetări Avansate în Învățare Automată, Prelucrarea Limbajului Natural și Modelare Conceptuală (RACAI) al Academiei Române, în cadrul Proiectului „Strategii și soluții pentru Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii în România”, din Programul Național de Cercetare-Dezvoltare „INFOSOC”, condus de Institutul Național pentru Cercetare-Dezvoltare în Informatică (ICI), București.

³⁰ *Ibidem*, p. 99.

să se treacă la extinderea Internetului pentru cerințele societății cunoașterii, la introducerea și diseminarea cărții electronice și la aplicarea principalilor vectori funcționali ai societății cunoașterii”. Este important de menționat, în acest context, că Mihai Drăgănescu este primul român care a scris și a pus în circulație o carte electronică.

Cultura și organizarea socială bazate pe cunoaștere pot fi susținute numai de o economie specifică societății cunoașterii, de o *nouă economie*. Între principalele caracteristici ale acestui tip de economie sunt considerate generarea de noi cunoștințe și continua inovare, aceasta din urmă fiind înțeleasă drept capacitatea de a asimila și de a converti cunoașterea nouă în creșterea eficienței producerii bunurilor uzuale și în introducerea de noi produse și servicii³¹. Economia Internetului primește o tratare detaliată în lucrare.

Corespondentul noii economii în spiritualitate este, după Mihai Drăgănescu, *noua cultură*, studiul acesteia fiind continuat, ca în cartea din 2004, deja menționată.

Economia culturii este însă în mod expres studiată, în volumul colectiv elaborat în cadrul unui proiect ambițios, la rândul său integrat în amplul program național INFOSOC, de către academicianul Florin Gh. Filip, ca parte a unei societăți globalizate informaționale, bazată pe cunoaștere.

Constatând convergența instituțiilor culturale cu tehnologiile informației și comunicațiilor, prin folosirea acestora din urmă pentru păstrarea bunurilor culturale acumulate, pentru producerea unor valori noi de diferite tipuri sau pentru valorificarea creației științifice și artistice în activități lucrative noi, autorul evidențiază rolul unor organizații industriale sau prestatoare de servicii caracteristice acestei economii, care au menirea creării, distribuiri și intermediării procesului de folosire a bunurilor culturale, prin furnizarea de instrumente informatice de asistare în scopul eficientizării legăturii dintre creatorul și consumatorul valorilor de diferite tipuri³².

Evidențiind rolul industriilor de conținut digital în societatea cunoașterii, ca și necesitatea stimulării conținutului european în rețelele globale, inclusiv prin coordonarea programelor de digitalizare, Florin Gh. Filip consideră eficiente și adaptarea culturală și lingvistică a produselor informaționale, ca și extinderea producției de

³¹ *Ibidem*, p. 90.

³² Florin Gh. Filip, „Către o economie a culturii și o infrastructură informațională intelectuală”, în Florin Gh. Filip (Coordonator), *Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii: Concepte, soluții și strategii pentru România*, (...), p. 144.

conținut într-un mediu multilingvistic și multicultural, ceea ce duce și la dinamizarea pieței de conținut digital³³.

Consacrat tot dimensiunii culturale a societății cunoașterii, studiul privind promovarea limbii române în condițiile societății informaționale și a cunoașterii, elaborat de Dan Tufiș, se înscrie în eforturile de fundamentare și de realizare a informatizării limbii române, preocupare care ține, sub raport tehnic, de *ingineria limbajului*³⁴, fără îndoială legat de ingineria conștiinței, aflată însă într-un stadiu mai puțin avansat de proiect.

Consemnând progresele realizate în domeniul prelucrării automate a limbajului natural, autorul se referă și la cercetările de lingvistică computațională care pot transforma sursele textuale de informație lingvistică în resurse lingvistice, dar și la măsurile organizaționale și legislative care se impun pentru a se asigura conservarea, digitalizarea și diseminarea informațiilor din domeniul public prin sistemele adecvate și în conformitate cu standardele cele mai înalte existente pentru schimbul de informații, portabilitate, operabilitate și acces online³⁵, în condițiile în care³⁶, putem prevedea un proces de informatizare generalizată, cu impact asupra întregii umanități.

Scriind un text important, într-un alt volum consistent, înrudit prin temele tratate, Mihai Drăgănescu se ocupă în mod expres de relația dintre cultură și societatea cunoașterii, subliniind diversitatea subculturilor existente într-o cultură, decalajele de valoare sau chiar contrapozițiile care pot exista între ele (de pildă prin coexistența dintre forme pozitive și negative de cultură) și revenind cu accente și exemple noi la o idee prezentă și în cartea despre sistem și civilizație: dacă producția artistică, de pildă, nu este însoțită de civilizație, cultura nu își realizează rostul de a susține cunoașterea și conștiința, în ultimă instanță, chiar societatea³⁷, a cunoașterii și a conștiinței.

³³ *Op. cit.*, p. 146–147.

³⁴ Dan Tufiș, „Promovarea limbii române în SI – SC”, în volumul anterior citat, p. 132.

³⁵ Dan Tufiș, *op. cit.*, p. 139.

³⁶ *Ibidem*, p. 140.

³⁷ Mihai Drăgănescu, „Asupra a doi vectori funcționali ai societății Cunoașterii: managementul cunoașterii și învățarea electronică, partea a III-a din studiul ‘Cultura și societatea cunoașterii’, în Tufiș, D. și Filip, Fl. Gh. (coordonatori), *Limba română în Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii*, București, Editura Expert, 2002, p. 467.

Conceptul de societate a conștiinței

Societatea conștiinței este definită de către autorul Filosofiei societății conștiinței, ca societatea în care „conștiința, în general, poate juca un rol major” sau chiar determinant, într-o viitoare etapă istorică³⁸, așa cum societatea informațională este caracterizată prin apariția și folosirea unei infrastructuri informaționale.

Această caracterizare derivă din ipoteza ontologică fundamentală a autorului, conform căreia conștiința reprezintă un constituent primar și primordial al existenței, acest statut privilegiat al său fiind permanent subliniat de autor prin denumirea de Conștiință Fundamentală a Existenței.

Conștiința este considerată chiar ca unul dintre principiile generatoare ale existenței: chiar ultima etapă a evoluției societății constituind o expresie a acțiunii legice a conștiinței.

Ităa aserțiunile fundamentale referitoare la societate, pe care le putem considera axiome ale teoriei drăgănesciene a societății actuale și viitoare:

- Societatea conștiinței va fi o societate spirituală³⁹.
- Spiritualitatea va ajunge un factor determinant al istoriei societății⁴⁰.
- Spiritualizarea este un proces care începe cu trezirea conștiinței (deci este un proces îndelungat).
- Societatea cunoașterii pregătește societatea conștiinței.

Ca semn al preocupării de a continua cercetarea în domeniu, adaug o nouă „axiomă”, având în vedere o constantă, până acum confirmată, a evoluției sociale, și anume, trecerea periodică, în fiecare societate, de la creația liberă a noului prin conștiință, la o a doua etapă, de fixare a acestuia în structuri care tind să se impună prin constrângeri.

Știința conștiinței este precedată, la Mihai Drăgănescu, de reflecții despre caracterul fundamental al cercetării conștiinței, dintre care unele, găzduite de revista română de filosofie⁴¹, și este aplicată la descrierea modelului conceptual al societății conștiinței.

Chiar mai concret, autorul încearcă să identifice și să descrie „conștiințele secolului XXI” care – în condițiile pesimismului său, indus prin cele mai recente evoluții sociale – în ceea ce privește

³⁸ *Ibidem*, p. 16.

³⁹ Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 34.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 35.

⁴¹ Mihai Drăgănescu, „Conștiința, frontieră a științei și frontieră a omenirii”, în *Revista de filosofie*, 67 (1–2), 2000, pp. 15–22.

performanțele intelectuale și caracteristicile morale ale ființei prin excelență sociale, sunt, cu predilecție, conștiințele artificiale.

Autorul pune în discuție două principii filosofice privind natura, structura și funcționalitatea fenomenului conștiinței⁴² și optează pentru cel de-al doilea, care presupune că atât conștiința naturală, cât și cea artificială sunt explicabile și generabile prin adăugarea unui factor încă necunoscut, principiu care pare să fi încurajat unele cercetări cu totul noi, în timp ce primul principiu, potrivit căruia conștiința depinde numai de funcționarea și complicarea stucturală a unor entități mai cunoscute, cum sunt creierul, calculatorul sau rețelele neurale, pare să fi condus numai către experimente nereușite⁴³.

Este discutată, în aceeași carte, și optimizarea unor calități umane intelectuale prin combinarea unor componente naturale și artificiale. Poate fi consultată, de asemenea, dar cu referire specială la agenți cognitivi și la coevoluția agenților cognitivi artificiali și umani, ca și a celor de tip mixt, o lucrare dedicată acestor subiecte⁴⁴.

Mihai Drăgănescu menționează tentativele actuale de a ameliora unele comportamente specifice omului prin modificarea genomului uman, dar și posibilitatea de a genera forme de conștiință artificială, fiind chiar distinse câteva tipuri de conștiință artificială⁴⁵. Dintre acestea, autorul se ocupă, de pildă, de computerele cuantice conștiente și de implicarea acestora în coordonarea rețelilor virtuale.

Discutând astfel de posibilități, dar și probabilitatea existenței mai multor specii cu conștiință pe lângă conștiința biologică de tip uman⁴⁶, autorul face și aprecierea că, tocmai din cauza unor caracteristici biotice ale omului, pentru constituirea societății conștiinței și, deci, a adevăratei civilizații, ar putea fi necesare conștiințe artificiale⁴⁷. Desigur, aceasta nu exclude din ecuație conștiința umană.

În schimb, „scoaterea conștiinței din ecuația vieții omului”, socotită ca o performanță promițătoare chiar de către comentatori ai

⁴² Mihai Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 231.

⁴³ *Ibidem*, p. 233.

⁴⁴ Laura Pană, *Co-evolution of Human and Artificial Cognitive Agents*, International Conference for Computing and Philosophy, Institut Universitaire de Technologie de Laval and AAAI (American Association for Artificial Intelligence), Laval, France, May 3–5, 2006.

⁴⁵ M. Drăgănescu, *Societatea conștiinței*, p. 238.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 240.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 238.

unor creații literare care excelează în această direcție, este apreciată ca fiind „departe de a aduce contribuții la problema societății conștiinței”⁴⁸.

Rezultă că nicio știință și, cu atât mai mult, nicio filosofie deschisă spre știință nu va putea pune în paranteză lumea conștiinței, așa cum omul înclinat spre cercetare și reflecție nu se poate detașa de propria conștiință.

Dar, pentru Mihai Drăgănescu, sistemul de referință devine mult mai larg decât universul uman și chiar decât universul fizic: el este un univers al totalității universurilor posibil de generat prin activitatea Conștiinței Fundamentale.

Cu alte cuvinte, universul uman nu mai figurează, în viziunea sa, nici ca sursă, nici ca finalitate a evoluției conștiente, ci este doar una dintre direcțiile de evoluție ale unui univers de posibilități deschis prin însăși existența conștiinței, începând cu nivelul primar al existenței.

Ce este însă conștiința în acest sens foarte general, și în același timp elementar și primar? În interpretarea noastră, ea poate fi numai *sensul*. Dacă este așa, conștiința poate fi redusă la *informație*, iar în acest caz, esența și sensul existenței coincid. Cu alte cuvinte, între altele, *existența își are sensul în sine*.

Existența nu are deci un sens diferit sau exterior, dar niciun sens determinat și concret, care să poată fi asociat în mod necesar sau într-o formă specifică cu structura, cu programul sau cu proiectul unei entități individuale sau colective de altă natură decât substratul material primordial, care ar trebui conceput ca non- sau ne-conștiință, fără a fi neapărat opusul conștiinței, dar fără a fi nici materie infraconștientă și fără a fi socotită nici ca infraconștiință.

Potrivit scrierilor lui Mihai Drăgănescu, conștiința nu apare la un moment dat: ea este atemporală și aspațială, ca și informateria sau ortoenergia. Atunci, acestea trei să fie și forțele fundamentale sau modurile de a fi elementare ale existenței? Însăși unitatea elementară a existenței este singulară, este o particulă elementară, și anume, acel sâmbure al universului, despre care s-a vorbit? În lucrările consultate nu am găsit un răspuns explicit dar, cum știm, concepția filosofică a creatorului ortofizicii are și rădăcini, respectiv implicații cosmologice.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 212.

Referințe bibliografice

- [1] Drăgănescu, M., „Cultura și societatea cunoașterii”, partea a III – a din *lucrarea „Asupra a doi vectori funcționali ai societății cunoașterii: managementul cunoașterii și învățarea electronică”*, în volumul Tufiş, D. și Filip, Fl. Gh. (coordonatori), *Limba română în Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii*, p. 459–470, București, Editura Expert, 2002.
- [2] Drăgănescu, Mihai, „Conștiința, frontieră a științei și frontieră a omenirii”, în *Revista de filosofie*, 67 (1–2), 2000, pp. 15–22.
- [3] Drăgănescu, M. & Kafatos, M., „Generalized Foundational Principles in the Philosophy of Science”, în R. L. Amoroso et al. (eds.), *Science and the Primacy of Consciousness*, pp. 86–98, Orinda, The Noetic Press, 2000.
- [4] Drăgănescu, M., Neural Engineering and Nanoelectronics Facing Artificial Consciousness, *The Romanian Bioengineering Conference INGIMED II*, Bucharest, Dec. 13, 2001, E-Preprint, MSReader Format, Romanian Federation of Bioengineering.
- [5] Drăgănescu, Mihai, *Noua cultură a secolului XXI*, București, Editura Semne, 2004.
- [6] Drăgănescu, M., „Profunzimile lumii materiale”, în vol. Mihai Drăgănescu, *Inelul lumii materiale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- [7] Drăgănescu, Mihai, *Sistem și civilizație*, București, Editura Politică, 1976.
- [8] Drăgănescu, M., „Societatea informațională și a cunoașterii. Vectorii societății cunoașterii”, în Florin Gh. Filip (coordonator), *Societatea Informațională – Societatea cunoașterii: Concepte, soluții și strategii pentru România*, București, Editura Expert, 2001. Volum este realizat de Centrul pentru Cercetări Avansate în Învățare Automată, Prelucrarea Limbajului Natural și Modelare Conceptuală (RACAI) al Academiei Române, în cadrul Proiectului „Strategii și soluții pentru Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii în România”, din Programul Național de Cercetare-Dezvoltare „INFOSOC”, condus de Institutul Național pentru Cercetare-Dezvoltare în Informatică (ICI), București.
- [9] Drăgănescu, Mihai, *Societatea Conștiinței*, București, Institutul de Cercetări pentru Inteligența Artificială al Academiei Române, 2007.
- [10] Drăgănescu, M., „The Fundamental Phenomenological Information of the Universe”, *Proceedings of the Romanian Academy, Series A*, 5 (1), Ianuary-April, 2004.
- [11] Drăgănescu, M., „Theories of Brain, Mind and Consciousness: Still Great Divergences”, *The Noetic Journal*, 3 (2), April 2000.
- [12] Filip, Fl. Gh., „Către o economie a culturii și o infrastructură informațională intelectuală”, în Florin Gh. Filip (coordonator), *Societatea Informațională – Societatea cunoașterii: Concepte, soluții și strategii pentru România*, (...).
- [13] Pană, L., „Co-evolution of Human and Artificial Cognitive Agents”, *International Conference for Computing and Philosophy*, Institut Universitaire de Technologie de Laval and AAAI (American Association for Artificial Intelligence), Laval, France, May 3–5, 2006.
- [14] Pană, L., „Conștiință și calcul”, paragraf în capitolul „Perspectivă informațională asupra activității intelectuale” din cartea Laura Pană, *Filosofia informației și a tehnicii informaționale*, București, Editura Politehnica Press, 2004.
- [15] Pană, L., „Cunoaștere, conștiință și cultură în viața spirituală a societății”, capitol în studiul „Mileniul III – mileniul culturii filosofice?”, în Al. Boboc. și N. Mariș, (coordonatori), *Studii de Istorie a filosofiei universale*, Vol. XVIII, pp. 409–421, București, Editura Academiei Române, 2010.

- [16] Pană, L., (coordonator), *Evoluții ale sistemelor de valori sub influența dezvoltării culturii tehnice*, București, Editura Politehnica Press, 2005.
- [17] Pană, L., „Infinit și absolut. Finit și infinit în existența umană”, în *Studii de istorie a filosofiei universale*, Vol. XVI, pp. 389–423, București, Editura Academiei, 2008.
- [18] Pană, L., (Coordonator), *Modele culturale ale societății cunoașterii din perspectiva dezvoltării culturii tehnice*, București, Editura Politehnica Press, 2006.
- [19] Pană, L., „Posibilul uman ca posibil conceptual și acțional. Elemente de filosofie a posibilului”, în *Studii de istorie a filosofiei universale*, Vol. XV, pp. 222–265, București, Editura Academiei, 2007.
- [20] Pană, L., „Societatea conștiinței ca sistem”, în *Masă Rotundă: Mihai Drăgănescu, Societatea conștiinței*, în *Noema*, 7 (1), 2008.
- [21] Pană, L., „Un model integrativ al psihicului, cogniției, conștiinței și creației”, în *Noema*, 7 (1), 2008, pp. 120–137.
- [22] Tufiș, D., „Promovarea limbii române în SI – SC”, în Florin Gh. Filip (coordonator), *Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii: Concepte, soluții și strategii pentru România*, (...).
- [23] Zohar, Dinah, *The Quantum Self*, London, Bloomsbury Publishing Ltd., 1990.